

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การศึกษาพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาลในโรงเรียนอนุบาล
สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาลในโรงเรียนอนุบาล สังกัด
สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ซึ่งครอบคลุมลักษณะพฤติกรรมด้านการ
เคารพผู้อื่น การแสดงความคิดเห็น การยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การพิจารณาความ
คิดเห็นของผู้อื่น การมีส่วนร่วมในกิจกรรมส่วนรวม การตัดสินใจอย่างมีเหตุผลและการ
ปฏิบัติตามสิทธิ หน้าที่ และเสรีภาพของตนเองและผู้อื่น

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยเป็นขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูล

ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการวิจัยในด้าน หลักการ แนวคิด
ทฤษฎี และความสำคัญของประชาธิปไตย การจัดโครงการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตย
ในระดับประถมศึกษา จิตวิทยาและการสร้างเสริมลักษณะนิสัยที่ดีให้แก่เด็กอนุบาลจาก เอกสาร
ตำรา บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. การเลือกประชากรและตัวอย่างประชากร

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ครูผู้สอนชั้นอนุบาลในโรงเรียนอนุบาลประจำจังหวัด สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ปีการศึกษา 2538 จำนวน 1,097 คน

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ตอบแบบวัดพฤติกรรมประชาธิปไตย เป็นครูผู้สอนชั้นอนุบาล 2 ในโรงเรียนอนุบาลประจำจังหวัดทุกจังหวัด และในโรงเรียนอนุบาลในกรุงเทพมหานคร 4 โรงเรียน ที่สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ จำนวน 350 คน

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการสังเกต เป็นครูผู้สอนชั้นอนุบาล 2 ในโรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่ โรงเรียนอนุบาลบุรีรัมย์ โรงเรียนอนุบาลสระบุรี และโรงเรียนอนุบาลชุมพร โรงเรียนละ 2 คน รวม 8 คน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาล มีจำนวน 2 ชุด ได้แก่

3.1 แบบวัดพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาล เพื่อใช้วัดพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาลในการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่เด็ก และในการเป็นตัวแบบที่ดีให้แก่เด็ก ซึ่งแบบวัดพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาลนี้ ได้ผ่านการตรวจพิจารณา แก่ไขจากผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 6 ท่าน และนำไปทดลองใช้ (Try out) กับครูอนุบาลที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 24 คน เพื่อหาความเที่ยงของเครื่องมือ ได้ค่าความเที่ยงในส่วนของแบบวัดพฤติกรรมประชาธิปไตยในการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่เด็ก เท่ากับ .82 และค่าความเที่ยงในส่วนของแบบวัดพฤติกรรมประชาธิปไตยในการเป็นตัวแบบที่ดีให้แก่เด็กเท่ากับ .88

3.2 แบบสังเกตพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาล มีลักษณะเป็นการจดบันทึกพฤติกรรมที่เรียกว่า Anecdotal record

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

4.1 เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบวัดพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาล

จากครูผู้สอนชั้นอนุบาล 2 ที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 350 คน

4.2 นำแบบสังเกตพฤติกรรมประชาธิปไตยไปสังเกตการสอนของครูอนุบาล 2 ของโรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่ โรงเรียนอนุบาลบุรีรัมย์ โรงเรียนอนุบาลสระบุรี และโรงเรียนอนุบาลชุมพร โรงเรียนละ 2 คน รวมจำนวนครูที่สังเกตทั้งสิ้น 8 คน โดยใช้เวลาในการสังเกต ท่านละ 2 วัน ในช่วงเวลาการสอนกิจกรรมสนทนาข่าวและเหตุการณ์ กิจกรรมเคลื่อนไหวและจังหวะ กิจกรรมในวงกลม และกิจกรรมสร้างสรรค์

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

5.1 นำข้อมูลจากแบบวัดพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาลมาหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D)

5.2 นำข้อมูลจากแบบสังเกตพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาลมาจำแนกพฤติกรรมที่สังเกตได้เป็น 2 ส่วนคือ การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่เด็กและการเป็นตัวแบบที่ดีให้แก่เด็ก และวิเคราะห์พฤติกรรมที่พบว่า พฤติกรรมใดเป็นพฤติกรรมที่เป็น ประชาธิปไตย และพฤติกรรมใดที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ใน 7 ด้าน คือ การเคารพผู้อื่น การแสดงความคิดเห็น การยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การมีส่วนร่วมในกิจกรรม ส่วนรวมการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล และการปฏิบัติตามลัทธิ หน้าที่และเสรีภาพของตนเอง และผู้อื่น โดยใช้เกณฑ์การวิเคราะห์จากลักษณะพฤติกรรมที่ใช้เป็นตัวแทนคุณลักษณะประชาธิปไตย ต่อจากนั้นจึงนำพฤติกรรมที่วิเคราะห์ได้มาแจกแจงความถี่ แล้วนำเสนอในรูปแบบของตาราง

6. สรุปผลการวิจัย

ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลสามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

6.1 ข้อมูลจากแบบวัดพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาล

ตอนที่ 1 สถานภาพส่วนตัวของผู้ตอบแบบวัดพฤติกรรมประชาธิปไตย กลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นครูผู้สอนชั้นอนุบาล 2 ในโรงเรียนอนุบาลประจำจังหวัด เป็นเพศหญิงทั้งหมด ส่วนมากมีอายุอยู่ระหว่าง 41-50 ปี มีวุฒิการศึกษาปริญญาตรีจบสาขาการศึกษาปฐมวัยหรืออนุบาลร้อยละ 44.5 มีประสบการณ์ในการทำงานมากกว่า 15 ปี แต่มีเพียงร้อยละ 42.5 เท่านั้นที่มีประสบการณ์ในการสอนระดับก่อน

ประถมศึกษามากกว่า 15 ปี มีความสนใจมากในเรื่องการสร้างเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียน และเห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องมีการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยให้แก่เด็กอนุบาล แต่ครูส่วนใหญ่ไม่เคยเข้ารับการอบรมเกี่ยวกับการสร้างเสริมประชาธิปไตยเลย และมีโรงเรียนส่วนน้อยที่จัดให้มีโครงการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยให้แก่เด็ก แต่เป็นโครงการที่ใช้ในระดับประถมศึกษา โดยครูที่เป็นกลุ่มตัวอย่างมีส่วนร่วมในโครงการนี้มาก

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาล

ส่วนที่ 1 พฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาลในการจัด

ประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่เด็ก ผลการวิเคราะห์ข้อมูลปรากฏว่าครูอนุบาลสอนหรือฝึกเด็กอยู่ในระดับมากในด้านการเคารพผู้อื่น ด้านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมส่วนรวม ด้านการปฏิบัติตามตามลัทธิ หน้าที่ และเสรีภาพของตนเองและผู้อื่น ด้านการแสดงความคิดเห็น และด้านการยอมรับฟัง ความคิดเห็นของผู้อื่น โดยครูสอนเด็กมากในเรื่อง การสอนหรือฝึกเด็กให้ให้ความสำคัญแก่ผู้อื่น การสอนเด็กไม่ให้พูดคำหยาบและไม่ก้าวร้าวผู้อื่น การสอนให้เด็กฟังผู้อื่นให้เข้าใจการสอนเด็กไม่ให้ตัดสินใจตามความคิดของตนเอง การสอนให้เด็กมีทัศนคติที่ดีต่อการทำกิจกรรมส่วนรวม การสอนเด็กให้แก่ปัญหาและตัดสินใจโดยใช้เหตุผล และการสอนให้เด็กรักษาลัทธิในเรื่องร่างกายและทรัพย์สินของตนเองและผู้อื่น และครูอนุบาลสอนหรือฝึกเด็กอยู่ในระดับปานกลางในด้านการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล และด้านการพิจารณาความคิดเห็นของผู้อื่น

ส่วนที่ 2 พฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาล ในการเป็นตัวแบบที่ดีให้แก่เด็ก ผลการวิเคราะห์ข้อมูลปรากฏว่า ครูอนุบาลปฏิบัติตนเป็นตัวแบบให้แก่เด็กอยู่ในระดับมากในด้านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมส่วนรวม ด้านการปฏิบัติตามตามลัทธิ หน้าที่ และเสรีภาพของตนเองและผู้อื่น และด้านการยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น โดยครูเป็นตัวแบบที่ดีในเรื่องการที่ครูสนใจเด็กอย่างทั่วถึง การยอมรับความแตกต่างในความคิดเห็นของเด็ก การฟังเด็กให้เข้าใจ การแสดงความชื่นชมในความคิดเห็นของเด็ก การรับผิดชอบในงานกิจการต่าง ๆ ของโรงเรียนที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มใจ การอธิบายเหตุผลในการตัดสินใจให้เด็กฟัง และการรักษาลัทธิของตนเองและของเด็ก และครูปฏิบัติตนเป็น

ตัวแบบให้แก่เด็กอยู่ในระดับปานกลางในด้านการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล

ตอนที่ 3 ข้อมูลด้านปัญหาในการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาล พบว่าเรื่องที่เป็นปัญหามากที่สุดคือ เด็กมีจำนวนมากเกินไป ทำให้ครูดูแลไม่ทั่วถึง และสิ่งที่เป็นปัญหาที่รองลงมาตามลำดับคือ ครูขาดการส่งเสริมให้ไปศึกษาอบรมในเรื่องการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตย ผู้ปกครองปฏิบัติตนไม่สอดคล้องกับสิ่งที่ครูสอนที่โรงเรียน ผู้ปกครองไม่ให้ความร่วมมือในการดูแลให้เด็กปฏิบัติตามระเบียบที่ครูสอน และครูมีภาระมากไม่ค่อยมีเวลาติดตามดูแลพฤติกรรมเด็กอย่างทั่วถึง

6.2 ข้อมูลการสังเกตพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาล

1. พฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาลในการจัดประสบการณ์

การเรียนรู้ให้แก่เด็ก ผลการวิเคราะห์ข้อมูลปรากฏว่าพฤติกรรมที่เป็นประชาธิปไตยด้านที่ครูสอนหรือฝึกเด็กมากที่สุดไปหาน้อยที่สุด คือ ด้านการปฏิบัติตนตามลัทธิ หน้าที่และเสรีภาพของตนเองและผู้อื่น ด้านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมส่วนรวม ด้านการแสดงความคิดเห็น ด้านการยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ด้านการเคารพผู้อื่น ด้านการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล และด้านการพิจารณาความคิดเห็นของผู้อื่น ส่วนพฤติกรรมที่ไม่เป็นประชาธิปไตยที่สังเกตพบมี 5 ด้าน ด้านการปฏิบัติตนตามลัทธิ หน้าที่และเสรีภาพของตนเองและผู้อื่น พบพฤติกรรมที่ไม่เป็นประชาธิปไตยมากที่สุด ด้านการแสดงความคิดเห็น และด้านการยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น 2 ด้านนี้พบพฤติกรรมที่ไม่เป็นประชาธิปไตยเท่ากัน และด้านการพิจารณาความคิดเห็นของผู้อื่น กับด้านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมส่วนรวมพบพฤติกรรมที่ไม่เป็นประชาธิปไตยเท่ากัน ส่วนด้านการเคารพผู้อื่น และด้านการตัดสินใจอย่างมีเหตุผลทั้ง 2 ด้านนี้ไม่พบพฤติกรรมที่ไม่เป็นประชาธิปไตย

2. พฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาลในการเป็นตัวแบบที่ดีให้แก่เด็ก ผลการวิเคราะห์ข้อมูลปรากฏว่า พฤติกรรมที่เป็นประชาธิปไตยด้านที่สังเกตพบว่าครูปฏิบัติมากที่สุดไปหาน้อยที่สุด คือ ด้านการเคารพผู้อื่น ด้านการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล ด้านการปฏิบัติตนตามลัทธิหน้าที่และเสรีภาพของตนเองและผู้อื่น ด้านการมีส่วนร่วมในกิจกรรม

ส่วนรวม ด้านการยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และด้านการพิจารณาความคิดเห็นของผู้อื่น แต่ด้านการแสดงความคิดเห็นสิ่งที่ไม่พบพฤติกรรมที่เป็นประชาธิปไตย ส่วนพฤติกรรมที่ไม่เป็นประชาธิปไตยที่ครูปฏิบัติมี 5 ด้าน คือ ด้านการเคารพผู้อื่นและด้านการตัดสินใจอย่างมีเหตุผลพบมากที่สุดมีจำนวนเท่ากัน รองลงมาคือ ด้านการปฏิบัติตนตามลัทธิหน้าที่และเสรีภาพของตนเองและผู้อื่น ส่วนด้านการยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นและด้านการพิจารณาความคิดเห็นของผู้อื่นพบพฤติกรรมที่ครูปฏิบัติที่ไม่เป็นประชาธิปไตยเท่ากัน และด้านการแสดงความคิดเห็นกับด้านการมีส่วนร่วม ในกิจกรรมส่วนรวมไม่พบพฤติกรรมที่ไม่เป็นประชาธิปไตย

การอภิปรายผลการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง การศึกษาพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาลในโรงเรียนอนุบาล สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ มีผลการวิจัยซึ่งควรนำมาอภิปราย ดังนี้

1. จากผลการวิจัยด้านการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่เด็กจะเห็นได้ว่าครูมีพฤติกรรมประชาธิปไตยในการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่เด็กอยู่ในระดับมากทั้งจากแบบวัดพฤติกรรมประชาธิปไตยและจากแบบสังเกตพฤติกรรมประชาธิปไตยสอดคล้องกัน 5 ด้าน คือด้านการเคารพผู้อื่น ด้านการแสดงความคิดเห็น ด้านการยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นด้านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมส่วนรวม และด้านการปฏิบัติตนตามลัทธิ หน้าที่และเสรีภาพของตนเองและผู้อื่น ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า พฤติกรรมประชาธิปไตยเหล่านี้ล้วนเป็นพฤติกรรมประชาธิปไตยในระดับพื้นฐานที่ครูสามารถสอนและปฏิบัติได้ไม่ยากนัก ในขณะที่พฤติกรรมประชาธิปไตยที่ครูแสดงออกน้อยและจัดประสบการณ์ให้เด็กน้อย จะเป็นพฤติกรรมที่ยากขึ้น คือด้านการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล และด้านการพิจารณาความคิดเห็นของผู้อื่น แสดงให้เห็นว่า ครูยังต้องการความรู้ความเข้าใจและฝึกทักษะในพฤติกรรมประชาธิปไตยที่ซับซ้อนหรือยากขึ้นหรือเป็นพฤติกรรมที่ขัดกับสิ่งที่เคยปฏิบัติมาจนเคยชิน กล่าวคือ ครูเคยชินกับการเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่เด็กเพียงฝ่ายเดียว ครูจะเป็นผู้ตัดสินใจ และบอกหรือสั่ง

การให้เด็กปฏิบัติตาม เด็กต้องเป็นผู้รับฟังและปฏิบัติตามสิ่งที่ครูบอกเท่านั้น การให้เด็กตัดสินใจอย่างมีเหตุผล และสอนให้เด็กพิจารณาความคิดเห็นของผู้อื่น จึงเป็นเรื่องที่ยากสำหรับครู ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นผู้วิจัยเห็นว่า จะมีผลกระทบต่อการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยของไทยต่อไปในอนาคต ดังที่ วีรยุทธ วิเชียรโชติ (2517) ได้กล่าวไว้ว่า การสอนแบบที่ไม่ส่งเสริมให้นักเรียนได้ใช้ความคิด ย่อมมีผลเสียแก่ประชาธิปไตยอย่างยิ่ง เนื่องจากเมื่อนักเรียนสำเร็จการศึกษาออกไปแล้ว เมื่อถึงเวลาเลือกตั้งผู้แทนราษฎร เขาก็จะไม่สามารถเลือกผู้แทนได้อย่างเหมาะสม เพราะการเลือกผู้แทนนั้นต้องอาศัยความสามารถในการคิดอย่างอิสระ และไตร่ตรองใช้ วิจารณ์อย่างดี จึงจะสามารถเลือกคนที่มีคุณภาพเหมาะสมไปเป็นผู้นำของตนได้ ในทำนองเดียวกัน ถ้านักเรียนเป็นผู้ที่ได้รับเลือกขึ้นไปเป็นผู้แทนราษฎร ก็ไม่อาจจะปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ถ้าหากเขาหย่อนความสามารถที่จะคิดอย่างอิสระ ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ครูควรส่งเสริมให้เด็กคิด วิเคราะห์ พิจารณา และฝึกใช้เหตุผลที่ได้จากการพิจารณาไปตัดสินใจเพื่อให้เด็กได้พัฒนาตนเอง ให้เป็นผู้ที่มีพฤติกรรมประชาธิปไตยทุกด้าน ให้เหมาะสมกับสังคมที่เป็นประชาธิปไตยต่อไป ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่า เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ควรจะช่วยให้ความรู้และฝึกฝนทักษะประชาธิปไตยขั้นสูงให้แก่ครู

นอกจากนี้ยังพบว่าครูจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่เด็กอยู่ในระดับน้อยในเรื่องการไม่ได้แย้งหรือขัดผู้อื่นอย่างไม่มีเหตุผลและเรื่องการแสดงความชื่นชมในความคิดเห็นของผู้อื่น ซึ่งอยู่ในลักษณะพฤติกรรมประชาธิปไตย ด้านการยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และด้านการพิจารณาความคิดเห็นของผู้อื่นตามลำดับ สาเหตุที่ครูสอนน้อยในเรื่องการไม่ได้แย้งหรือขัดผู้อื่นอย่างไม่มีเหตุผลน่าจะเป็นเพราะว่าลักษณะของสังคมไทยชอบให้เด็กเป็นผู้ที่เชื่อฟังผู้ใหญ่ สิ่งที่ผู้ใหญ่สอนถือว่าถูกต้อง เด็กไม่มีสิทธิ์ที่จะคัดค้าน เด็กคนใดที่คัดค้านไม่ทำตามผู้ใหญ่สิ่งถือว่าเป็นคนหัวดื้อ ไม่น่ารัก จึงไม่มีการสอนเด็กให้คัดค้านหรือโต้แย้งผู้ใหญ่ เมื่อเด็กไม่มีโอกาสแม้กระทั่งโต้แย้งแล้ว การสอนเด็กไม่ให้โต้แย้งหรือขัดผู้อื่นอย่างไม่มีเหตุผลจึงไม่เกิดขึ้นแน่นอน ดังนั้นครูควรเปิดโอกาสให้เด็กได้โต้แย้งความคิดเห็นของผู้อื่นและสอนให้เด็ก

โต้แย้งผู้อื่นอย่างมีเหตุผล เพราะพฤติกรรมนี้เป็นพฤติกรรมสำคัญในการทำงานร่วมกันตามวิถีประชาธิปไตย ดังที่กระทรวงศึกษาธิการ (2535) ได้กล่าวถึงหลักในการดำเนินชีวิตที่เป็นวิถีชีวิตประชาธิปไตยไว้ว่าต้องยึดหลักความมีใจกว้าง มีเหตุผล อดทน และรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เพราะเมื่อถือว่าทุกคนเสมอกัน ความคิดเห็นของทุกคนย่อมมีค่าควรแก่การรับฟัง แม้จะไม่ตรงกับความคิดเห็นของตน หากครูพัฒนาการสอน โดยสอนให้เด็กรู้จักโต้แย้งผู้อื่นอย่างมีเหตุผลเพิ่มอีกพฤติกรรมหนึ่ง ครูจึงจะเป็นผู้สอนให้เด็กมีพฤติกรรมที่เป็นประชาธิปไตย ด้านการยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ได้อย่างสมบูรณ์

ส่วนในเรื่องของการแสดงความชื่นชมในความคิดเห็นของผู้อื่นที่ครูสอนน้อยอาจเป็นเพราะว่าครูไม่เห็นความสำคัญของเรื่องนี้ ครูเพียงแต่ต้องการให้เด็กฟังและทบทวนความคิดเห็นของผู้อื่นเท่านั้น ไม่ค่อยสอนให้เด็กชื่นชมในความคิดเห็นของผู้อื่น ผู้วิจัยเห็นว่าครูควรส่งเสริมหรือสอนเด็กในเรื่องนี้ให้มากขึ้น เพราะการแสดงความชื่นชมในความคิดเห็นของผู้อื่นนั้นนอกจากจะเป็นส่วนหนึ่งที่คนในสังคมประชาธิปไตยควรมีแล้ว พฤติกรรมนี้ยังแสดงถึงการปฏิบัติตามหลักธรรมที่เรียกว่า พรหมวิหาร 4 ในข้อมุกตา คือความยินดีเมื่อผู้อื่นมีสุขซึ่งหลักธรรมข้อนี้เป็นหลักธรรมที่ผู้ปกครองควรมี หากครูส่งเสริมหรือสอนเด็กในเรื่องนี้เพิ่มขึ้นแล้ว นอกจากเด็กจะเป็นผู้มีประชาธิปไตยแล้วยังจะเป็นผู้ปกครองที่ดีต่อไปในอนาคตอีกด้วย

จากการไปสังเกตพฤติกรรมประชาธิปไตยพบว่า ครูสนใจและตั้งใจจะส่งเสริมพฤติกรรมหนึ่งแต่ในขณะเดียวกันก็อาจเป็นการทำลายพฤติกรรมอีกพฤติกรรมหนึ่งได้ หากครูไม่ระมัดระวัง เช่น ครูบอกให้หัวหน้ากลุ่มไปหยิบนมที่โต๊ะคน มีเด็กคนหนึ่งวิ่งไปจะหยิบ ครูเรียก "น้องฟางครูยังไม่ได้ใช้" ครูเรียกหัวหน้ากลุ่ม แล้วบอกให้หยิบตามจำนวนที่สั่ง พฤติกรรมที่สังเกตพบนี้ เป็นพฤติกรรมประชาธิปไตยที่ครูให้เด็กปฏิบัติตามกฎระเบียบของห้อง แต่ไม่เป็นพฤติกรรมประชาธิปไตยที่ครูจะทำให้เด็กมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อการทำกิจกรรมส่วนรวม ซึ่งจริง ๆ แล้วถ้าเป็นการส่งเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยทั้งสองด้าน ครูควรจะพูดว่า

"น้องฟางที่หนูจะช่วยหยิบมาแจกเพื่อน เป็นสิ่งที่ดีแล้ว แต่ตอนนั้นครูให้หัวหน้ากลุ่มเป็นคนไปหยิบมาแจกเพื่อความเป็นระเบียบค่ะ" กรณีเช่นนี้หากครูเข้าใจและมีทักษะในการส่งเสริมประชาธิปไตยที่ถูกต้อง จะเป็นการช่วยส่งเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยให้แก่เด็กได้มากที่สุดทีเดียว ดังนั้นจึงควรมีการส่งเสริม สนับสนุนให้ความรู้หรือจัดอบรมเกี่ยวกับการสอนประชาธิปไตยแก่ครูอนุบาลให้มีความรู้และทักษะในการสร้างเสริมประชาธิปไตยโดยเฉพาะในทักษะขั้นสูงให้มากขึ้น

2. จากผลการวิจัยพฤติกรรมประชาธิปไตยด้านการเป็นตัวแบบที่ดีให้แก่เด็กพบว่า โดยเฉลี่ยแล้วครูปฏิบัติตนด้านการเป็นตัวแบบทุกด้านอยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งสิ่งที่ควรจะเป็นคือ ครูควรจะปฏิบัติตนด้านการเป็นตัวแบบในระดับมาก เพราะเด็กวัยนี้จะเรียนรู้จากการสังเกต และพยายามเลียนแบบพฤติกรรมของผู้ที่อยู่ใกล้ตัว เช่น พ่อ แม่ พี่ น้อง ครู ดังที่ สุรางค์ โค้วตระกูล (2533) ได้กล่าวไว้ว่า ครูและผู้บริหารเป็นผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดกับเด็กมาก และมีหน้าที่สำคัญในการสอนเด็กให้มีความรับผิดชอบประกอบพฤติกรรมที่เป็นที่ยอมรับของสังคมและอยู่ในขอบข่ายของวัฒนธรรมประเพณี ฉะนั้นครูจึงควรเรียนรู้เกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ โดยการสังเกตและเป็นตัวแบบที่ดี เพื่อที่จะช่วยให้เกิดมีพฤติกรรมอันเป็นที่ยอมรับของสังคม ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าครูในระดับอนุบาลก็มีส่วนสำคัญเช่นเดียวกัน เพราะครูในระดับนี้จะเป็นผู้ที่เด็กรัก และเชื่อฟังมากกว่าบิดามารดาของตน ฉะนั้นการที่จะอบรมสั่งสอนเด็กอนุบาลให้เป็นผู้ที่มีพฤติกรรมประชาธิปไตย ครูอนุบาลจึงต้องปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่เด็ก เพื่อเด็กจะได้ประพฤติปฏิบัติตามดังคำกล่าวที่ว่า "ตัวอย่างที่ดี ย่อมดีกว่าการพร่ำสอน" หากครูพัฒนาปรับปรุงตนเองให้มีพฤติกรรมประชาธิปไตย และปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่เด็กแล้วก็จะส่งผลให้เด็กเป็นผู้มีพฤติกรรมประชาธิปไตยด้วยเช่นกัน

ในส่วนของการเป็นตัวแบบที่ดีให้แก่เด็กนั้น มีพฤติกรรม 3 เรื่องที่พบว่าครูเป็นตัวแบบที่ดีให้แก่เด็กอยู่ในระดับน้อยคือการที่ครูให้โอกาสเด็กแสดงความสามารถ การที่ครูไม่พูดขัดจังหวะเด็ก และการที่ครูรู้จักประสานความคิดเห็นของเด็กให้เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มรู้จัก

นำความคิดเห็นของเด็กมาใช้ที่เหมาะสม ซึ่งอาจเนื่องมาจากครูยังขาดความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติของเด็ก และไม่ตระหนักว่าพฤติกรรมดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของพฤติกรรมประชาธิปไตยดังที่ วราภรณ์ รักวิจัย (2535) ได้กล่าวถึงธรรมชาติของเด็กไว้ว่าเด็กทุกคนมีความสามารถในขอบเขตจำกัดและต่างกัน เด็กไม่ชอบอยู่หนึ่ง มีความอยากรู้อยากเห็น เด็กเล็กเป็นคนที่มีความรู้สึกนึกคิดเหมือนผู้ใหญ่และมีความต้องการที่แสดงให้ผู้อื่นเห็นถึงความรู้สึกนึกคิดของเขา เด็กทุกคนต้องการที่จะได้แสดงออกถึงความสามารถของตนและต้องการความเป็นอิสระ ผู้วิจัยเห็นว่าครูควรจะศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของเด็กให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อครูเข้าใจธรรมชาติของเด็ก และพยายามตอบสนองธรรมชาติของเด็กแล้ว ครูก็จะเปิดโอกาสให้เด็กแสดงความสามารถไม่พูดขัดจังหวะเด็กและเห็นว่าความคิดของเด็กมีคุณค่า จึงนำความคิดเห็นของเด็กมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อกลุ่ม ซึ่งเป็นการส่งเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยให้แก่เด็กไปในขณะเดียวกัน

จากการไปสังเกตพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูอนุบาลพบว่า ครูแสดงพฤติกรรมประชาธิปไตยทุกด้านยกเว้น ด้านการแสดงความคิดเห็นซึ่งแสดงให้เห็นว่า ครูไม่ได้เป็นตัวแบบให้เด็กเห็น ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่าเด็กในปัจจุบันไม่ค่อยได้แสดงความคิดเห็น เนื่องจากเด็กไม่เห็นตัวแบบที่ดีในด้านนี้ และผลจากแบบวัดพฤติกรรมประชาธิปไตย พบว่า ครูจัดประสบการณ์ให้แก่เด็กด้านการแสดงความคิดเห็นอยู่ในระดับมาก แต่ครูเป็นตัวแบบด้านการแสดงความคิดเห็นในระดับปานกลาง แสดงว่าครูสอนมากกว่าปฏิบัติซึ่งจริง ๆ แล้ว ครูควรมีพฤติกรรมประชาธิปไตยด้านการเป็นตัวแบบมากด้วย เนื่องจากเด็กวัยนี้จะเรียนรู้จากการสังเกต (Observational learning) หรือเลียนแบบจากตัวแบบ (Modeling) เป็นส่วนมาก (กระทรวงศึกษาธิการ, 2530)

3. ผลการวิจัยจากการสังเกตพฤติกรรมประชาธิปไตยทั้งในส่วนของการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่เด็กและการเป็นตัวแบบที่ดีให้แก่เด็กพบว่า ในพฤติกรรมด้านเดียวกันสังเกตพบทั้งพฤติกรรมที่เป็นประชาธิปไตยและไม่เป็นประชาธิปไตย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าครูมี

ความไม่สม่ำเสมอในการแสดงออกและขาดความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมที่เป็นประชาธิปไตยที่จะส่งเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยให้แก่เด็กให้ได้ผลนั้นครูจำเป็นต้องสอนและแสดงพฤติกรรมที่เป็นประชาธิปไตยอันเป็นตัวอย่งที่ดีให้เด็กเลียนแบบ ซึ่งการที่ครูปฏิบัติดังนี้ได้ก็จำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะพฤติกรรมที่เป็นประชาธิปไตยเพื่อที่ครูจะได้จัดประสบการณ์การเรียนรู้และเป็นตัวแบบที่ดีในการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยให้แก่เด็กต่อไป

4. จากผลการวิจัยเกี่ยวกับปัญหาในการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยให้แก่เด็กอนุบาล พบว่า สิ่งที่เป็นปัญหามากที่สุด คือ จำนวนนักเรียนในแต่ละห้องมากเกินไปครูดูแลไม่ทั่วถึง ซึ่งจากการไปสังเกตการสอนพบว่า นักเรียนในแต่ละห้องมีจำนวนมากจริง ๆ คือ มีจำนวนอย่างต่ำห้องละ 40 คนขึ้นไป ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากโรงเรียนอนุบาลประจำจังหวัดมีแห่งเดียวในจังหวัด และคนส่วนใหญ่เชื่อว่า โรงเรียนอนุบาลประจำจังหวัดเป็นแหล่งการศึกษาที่มีความพร้อมมากที่สุด ผู้ปกครองส่วนใหญ่จึงพยายามให้ลูกเข้าเรียนในโรงเรียนประจำจังหวัดให้ได้ ซึ่งทางโรงเรียนก็เห็นความสำคัญที่จะให้เด็กเข้าเรียน จึงรับให้ได้มากที่สุด ทำให้นักเรียนในแต่ละห้องมีมากเกินไป เมื่อจำนวนนักเรียนในแต่ละห้องมีมาก ครูมีเพียงคนเดียว ต้องทำหน้าที่หลายอย่าง จึงทำให้ดูแลเด็กไม่ทั่วถึง ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ควรดูแลอย่างเคร่งครัดให้โรงเรียนกำหนดจำนวนนักเรียนในแต่ละห้องตามระเบียบเพื่อไม่ให้มีมากเกินไป หรือเพิ่มอัตรากำลัง โดยให้มีตำแหน่งผู้ช่วยครูเพื่อที่จะได้แบ่งเบาภาระหน้าที่ของครูลง ครูจะได้มีเวลาให้ความสนใจเด็ก และพัฒนาเด็กได้เต็มที่

ปัญหารองลงมาคือ ครูขาดการส่งเสริมให้ไปศึกษาอบรมในเรื่องการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตย ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลด้านสถานภาพทั่วไปที่พบว่า มีครูเพียงร้อยละ 11 เท่านั้นที่เคยเข้ารับการอบรมเกี่ยวกับการสร้างเสริมประชาธิปไตยให้แก่เด็กเรียน สกเหตุของปัญหานี้ น่าจะมาจาก ในระดับอนุบาลยังไม่มีโครงการที่เกี่ยวกับการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยเหมือนในระดับประถมศึกษา จึงทำให้ครูในระดับอนุบาลไม่ได้เข้ารับการอบรม

เพราะเมื่อมีการอบรมขึ้น ครูที่จะได้รับการคัดเลือกให้เข้ารับการอบรมก็คือ ครูระดับประถมศึกษา เพื่อที่จะได้มาสอนตามโครงการที่เกี่ยวกับการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยในระดับประถมศึกษา แต่ในปัจจุบันกระทรวงศึกษาธิการเริ่มเห็นความสำคัญของการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยในระดับอนุบาล ซึ่งเห็นได้จากการที่กระทรวงศึกษาธิการมีคำสั่งที่ สป 368/2537 เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำรูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยของกระทรวงศึกษาธิการขึ้น และได้จัดทำคู่มือและสื่อการเรียนการสอน การศึกษาเพื่อประชาธิปไตยในระดับก่อนประถมศึกษาฉบับร่างขึ้น นอกจากนั้นคณะกรรมการการประถมศึกษาเอกชน (2531) ยังให้ความสนใจเกี่ยวกับการสร้างเสริมประชาธิปไตยแก่เด็กอนุบาลด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการที่คณะกรรมการการประถมศึกษาเอกชนได้เสนอหลักในการช่วยฝึกความเป็นประชาธิปไตยแก่เด็กไว้ 3 ประการว่า ครูควรจะให้ความสนใจและยอมรับฟังเด็กอย่างทั่วถึง ครูควรฝึกความรับผิดชอบให้เด็กไม่ว่าจะเป็นความรับผิดชอบในหน้าที่ของตน หรือความรับผิดชอบต่อส่วนรวม และครูควรให้ความเป็นอิสระแก่เด็กในการคิด ตัดสินใจ และทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง

ปัญหาที่พบมากอีกปัญหาหนึ่งก็คือ ผู้ปกครองปฏิบัติตนไม่สอดคล้องกับสิ่งที่ครูสอนในโรงเรียน เนื่องจากพ่อแม่ผู้ปกครองบางคนยังขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับประชาธิปไตย และไม่มีความตระหนักในประชาธิปไตย จึงไม่ได้ปลูกฝังและส่งเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยให้แก่เด็ก ดังนั้นทางโรงเรียนกับครอบครัวควรมีการประสานงานกันเพื่อความเข้าใจและการปฏิบัติที่ตรงกัน ในการปลูกฝังพฤติกรรมประชาธิปไตยให้แก่เด็ก เพราะถ้าทางโรงเรียนปลูกฝังแต่ฝ่ายเดียวครอบครัวไม่ช่วยเหลือ สนับสนุน การจะทำให้เด็กเป็นผู้มีพฤติกรรมประชาธิปไตยย่อมเป็นการยาก ดังนั้นครอบครัวจึงต้องมีส่วนร่วมในการปลูกฝังประชาธิปไตยให้แก่เด็กด้วย ซึ่ง เกศริน (2526) ได้กล่าวถึงวิธีการปลูกฝังประชาธิปไตยในครอบครัวไว้ว่า พ่อแม่ ผู้ปกครองควรจะทำความเข้าใจในการปกครองระบอบประชาธิปไตยให้ถ่องแท้ จึงจะสามารถอบรมสั่งสอนลูกหลานในทางที่ถูกต้องได้ ต่อมาจึงสอนให้สมาชิกในครอบครัวรู้จัก "สิทธิ" หน้าที่ และเสรีภาพ ซึ่งอยู่ภายใต้กฎระเบียบข้อบังคับและขอบเขต

ของกฎหมาย ยอมรับฟังความคิดเห็นของลูกหลาน พ่อแม่ต้องเป็นผู้มีเหตุผล รู้จักว่าอะไรถูก อะไรผิด ไม่ยึดติดอยู่กับค่านิยมว่าผู้ใหญ่ทำอะไรแล้วต้องถูกเสมอ และต้องไม่ใช่อำนาจเผด็จการกับสมาชิกภายในครอบครัว

5. จากผลการวิจัยด้านสถานภาพส่วนตัวของผู้ตอบแบบวัดพฤติกรรมประชาธิปไตย ครูส่วนใหญ่สนใจในเรื่องการสร้างเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียนและเห็นว่า มีความจำเป็นต้องมีการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยให้แก่เด็กอนุบาล แต่มีครูถึงร้อยละ 88.36 ที่ไม่เคยเข้ารับการอบรมเกี่ยวกับการสร้างเสริมประชาธิปไตย ซึ่งนับว่าเป็นประเด็นที่สำคัญยิ่ง เพราะครูมีหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ให้แก่นักเรียน หากครูมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องประชาธิปไตยที่ถูกต้อง นักเรียนก็จะได้รับการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องเช่นเดียวกัน ดังที่ เกษม เขยชม (2525) ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการที่ครูขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องประชาธิปไตยไว้ว่า "ครูเป็นผู้มีอิทธิพลสูงสุดต่อนักเรียน โดยการเป็นตัวกลางนำความรู้ ความเข้าใจ ความคิดและค่านิยมถ่ายทอดมาสู่นักเรียน หากครูทำหน้าที่ผิดพลาดซึ่งอาจเป็นเพราะการขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ของตัวเองหรือด้วยเหตุผลใดก็ตาม ย่อมมีส่วนทำให้นักเรียนรับเอาความรู้ความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องนั้นไปด้วย" ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ครูจำเป็นต้องได้รับการอบรม เพื่อให้ครูได้มีความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับประชาธิปไตย เพื่อนำไปถ่ายทอดให้แก่เด็ก ให้เป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับประชาธิปไตยต่อไป สิทธิชัย ธาดาทิติ (2529) ได้กล่าวถึงความรู้ความเข้าใจที่ครูควรมีเกี่ยวกับประชาธิปไตยไว้ว่า ครูควรจะเข้าใจความหมายของคำว่า "ประชาธิปไตย" ทั้งในแง่การปกครองและต่อสังคม รู้และเข้าใจขอบเขต และรากฐานของประชาธิปไตย รวมทั้งมีความรู้ความเข้าใจ และนำหลักประชาธิปไตยไปใช้ในโรงเรียนได้ ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด หรือหน่วยศึกษานิเทศก์จังหวัด ควรจัดให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตย การสร้างเสริมประชาธิปไตยให้แก่ครูอนุบาลเพื่อที่จะพัฒนาครูในระดับอนุบาลให้มีความรู้ความเข้าใจเรื่องประชาธิปไตยเพิ่มขึ้น

6. จากผลการวิจัยพบว่า เครื่องมือวิจัยที่เป็นแบบวัดพฤติกรรมประชาธิปไตยในการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่เด็ก จำนวน 4 ข้อ มีค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) สูงกว่าค่าเฉลี่ย (\bar{X}) แสดงให้เห็นว่า คำตอบของครูไม่มีการกระจาย แต่จะตอบเน้นหนักไปในด้านที่ครูไม่ได้จัดประสบการณ์ให้แก่เด็ก กับด้านที่ครูจัดประสบการณ์ให้แก่เด็กมาก ซึ่งสาเหตุที่เป็นเช่นนี้อาจจะมาจากตัวเลือกที่กำหนดให้ไม่ชัดเจน ทำให้ผู้ตอบเข้าใจไขว้เขว หรือตัวเลือกแต่ละตัวแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ทำให้ผู้ตอบเลือกตอบเฉพาะข้อที่ควรจะตอบมากกว่า ดังนั้นหากปรับปรุง 4 ข้อนี้ ให้เหมาะสมขึ้น ก็จะทำให้แบบวัดพฤติกรรมประชาธิปไตยมีคุณภาพมากขึ้นด้วย

ข้อเสนอแนะ

1. จากผลการวิจัยที่ค้นพบว่า ครูจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่เด็กอนุบาลในด้านการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล และการพิจารณาความคิดเห็นของผู้อื่นน้อยกว่าด้านอื่น ซึ่งอาจจะมีสาเหตุหลายประการ ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรทำการศึกษาหาสาเหตุที่แท้จริง และ ดำเนินการแก้ไข ส่งเสริมให้ครูจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่เด็กใน 2 ด้านนี้ให้มากขึ้น

2. จากผลการวิจัยที่ค้นพบว่า ครูปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่เด็ก โดยเฉลี่ยแล้วอยู่ในระดับปานกลางทุกด้าน ซึ่งความเป็นจริงแล้วครูควรจะเป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่เด็กอยู่ในระดับมาก ดังนั้นครูควรจะพัฒนาปรับปรุงตนเองให้เป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่เด็กให้มากที่สุด และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรจะให้การสนับสนุน ส่งเสริมให้ครูพัฒนาตนเองอีกแรงหนึ่ง

3. จากผลการวิจัยด้านสถานภาพทั่วไปที่พบว่า ครูขาดการอบรมเกี่ยวกับการสร้างเสริมประชาธิปไตยให้แก่เด็ก และผลการวิจัยด้านปัญหาในการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยที่พบว่า ครูขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการสร้างเสริมประชาธิปไตยให้แก่เด็ก ทำให้ได้ข้อเสนอแนะว่า

3.1 สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ในฐานะหน่วยงานที่

รับผิดชอบในการจัดการศึกษาระดับก่อนประถมศึกษา ควรส่งเสริมให้ครูได้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตย และควรจัดให้มีการอบรม เผยแพร่ความรู้ให้แก่ครูในรูปของเอกสาร ตำรา วารสาร ฯลฯ เพื่อให้ครูนำไปศึกษาและนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อไป

3.2 ผู้บริหาร โรงเรียนควรส่งเสริมหรือสนับสนุนให้ครูอนุบาล ได้ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตยเพิ่มเติมอยู่เสมอ และควรเปิดโอกาสให้ครูอนุบาลได้เข้ารับการอบรมเกี่ยวกับการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตย

3.3 ครูอนุบาลควรให้ความสำคัญและสนใจศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตย เพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้ให้แก่ตนเอง และนำความรู้ที่ได้รับมาส่งเสริมนักเรียนให้มีความรู้ ความเข้าใจ และมีพฤติกรรมที่เป็นประชาธิปไตยต่อไป

4. จากผลการวิจัยที่พบว่า ในระดับอนุบาลไม่มีการจัดโครงการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยอย่างเป็นทางการ ดังนั้นเพื่อเป็นการส่งเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยให้แก่เด็กอนุบาล ผู้บริหารจึงควรให้ครูและเด็กอนุบาลได้เข้าร่วมในโครงการสร้างเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียนระดับประถมศึกษาบ้าง

5. จากผลการวิจัยในส่วนของปัญหาในการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยของเด็กอนุบาลที่พบว่า ผู้ปกครองปฏิบัติตนไม่สอดคล้องกับสิ่งที่ครูสอนในโรงเรียน ดังนั้นโรงเรียนควรร่วมมือและประสานงานกับครอบครัวเพื่อพัฒนาพฤติกรรมประชาธิปไตยให้แก่เด็กอนุบาลให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน

ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

1. ควรมีการศึกษาถึงพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูระดับก่อนประถมศึกษาในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ที่ไม่ใช่โรงเรียนอนุบาลประจำจังหวัด
2. ควรศึกษาผลของการจัดประสบการณ์การเรียนการสอนในปัจจุบันว่าช่วยส่งเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยให้แก่เด็กหรือไม่
3. ควรมีการศึกษาวิธีการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยของครูเพื่อนำมา

พัฒนาเป็นคู่มือในการสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยให้แก่เด็กต่อไป

4. ควรมีการศึกษาพัฒนาแบบวัดพฤติกรรมเพื่อใช้วัดพฤติกรรมด้านอื่น ๆ เพิ่มขึ้น